

In Ontvlambare vingers laten we filosofen, kunstenaars en mensen uit het werkveld nadenken over onze omgang met kinderen, kunst en de ons omringende wereld.

*De eerste persoon die we aan het woord laten is **Michel Vandenbroeck**. Hij is medewerker aan de vakgroep sociale agogiek aan de Universiteit Gent, bestuurder van het Expertisecentrum voor Opvoeding en Kinderopvang (VBJK) en auteur van verschillende boeken waarin hij op een originele en soms controversiële manier nadenkt over de relatie tussen volwassenen, maatschappij en jonge kinderen.*

Deze tekst is de neerslag van een lang gesprek tussen Michel Vandenbroeck en Herwig De Weerd.

Niets

Michel Vandenbroeck over de ontwikkeling van kinderen.

Als ik heel eerlijk ben dan zeg ik u: ik geloof niets. Ik geloof niet dat het kind van nature goed is, ik geloof niet dat het kind van nature slecht is, ook niet dat het kind van nature creatief is, maar ik denk dat het aannemen dat het kind van nature creatief is, een houding is die nuttiger is. Als je dat niet doet, zijn er een heleboel talenten die kinderen hebben die je niet ziet. Dat is iets anders dan veronderstellen dat ieder kind die talenten zou moeten hebben.

Ik ga er dus niet per se van uit dat kinderen 'van nature' creatief zijn, ik ga er wel van uit dat kinderen bijzonder geïnteresseerd zijn in de wereld rondom hen. Ik ga er ook van uit dat kinderen de behoefte hebben om zich uit te drukken, en dat ze heel verschillende manieren hebben om zich uit te drukken, en dat er maar enkele zijn die door ons worden opgemerkt, al was het maar omdat we er vanuit gaan dat kinderen niet met dat soort expressie bezig zijn.

Dus, tot bewijs van het tegendeel denk ik dat het nuttiger is om wel vanuit deze positieve premissen uit te gaan. Het is dus eerder een keuze dan een geloof. Dat is trouwens een keuze die geldt voor ieder mens. De opdeling in 'kind' en 'volwassene' is op zich al problematisch.

Er is toch een belangrijke nuance: een kind heeft, zeker tijdens zijn of haar eerste levensjaren, een zeer beperkte woordenschat. Het beschikt nog niet over een vocabulaire om ideeën of gevoelens op een genuanceerde manier uit te drukken. Zou juist die beperking geen stimulans kunnen zijn om op zoek te gaan naar andere manieren om zich te uiten?

Ja, ik denk dat je dat zo kan zien, maar, nog eens, ook dat is een keuze. Er zijn bijvoorbeeld bibliotheken volgeschreven over hoe kinderen zich ontwikkelen. In die literatuur worden zaken beschreven die vanuit dat standpunt ook juist zijn.

Kleine kinderen kunnen niet lopen, grote wel. Kleine kinderen kunnen niet spreken en grote wel. Kleine kinderen kunnen niet schrijven, grote wel. Daardoor ontstaat automatisch een beeld over kinderen als 'niet competent' en erger, of vervelender, een beeld van volwassenen als 'wel competent', met de ontwikkeling als winst. Dat zal allemaal wel waar zijn, ik heb niet de behoefte om dat tegen te spreken, maar ik heb wel de behoefte om te stellen dat deze denkwijze een aantal perverse effecten heeft. Bijvoorbeeld: competenties van kinderen niet meer zien. Als we nu aannemen dat naast die klassieke manier van kijken ook andere manieren zijn om te kijken, dan zien we ook een aantal andere dingen. Je zet een andere bril op en je ziet een andere realiteit. Je ziet bijvoorbeeld kinderen die goed kunnen vallen, in plaats van kinderen te zien die niet kunnen lopen. Bijvoorbeeld, hele jonge baby's produceren alle klanken van de wereld. Ook Arabische klanken bijvoorbeeld. Stilaan merken die hele jonge kinderen dat sommige klanken beter werken in de communicatie met de mensen rondom hen, en na een tijd laten ze de minder adequate klanken in die communicatie dan ook weg. Wat later, als ze andere talen moeten leren, moeilijkheden oplevert omdat ze dan opnieuw klanken moeten leren die in hun taal niet voorkomen. Denk maar hoe moeilijk Frans het hebben om de 'g' uit te spreken, of de 'w', en wij het altijd moeilijk zullen hebben om bepaalde Arabische klanken te produceren. Zo kan je die ontwikkeling beschrijven in termen van winst en verlies. Dat is al iets helemaal anders. Of, we kunnen de evolutie bekijken in termen van transformatie, in plaats van winst.

Als ik het goed begrijp geloof je niet in een lineaire ontwikkeling waar je bij aanvang onderaan de ladder staat, je onmondig, onhandig, onwetend bent, en eindigt bovenaan met een aantal competenties...

Nee, nogmaals ik geloof niets. Ik denk alleen dat er een aantal andere manieren zijn om die evolutie te beschrijven die nuttiger zijn. Voor sommige dingen is het natuurlijk zo dat er een lineariteit bestaat: de motorische ontwikkeling bijvoorbeeld. Het probleem ontstaat als je die lineariteit transposeert naar alle domeinen, waarbij deze gedachtegang niet meer klopt. Ethische ontwikkeling bijvoorbeeld, verloopt niet lineair. Identiteitsontwikkeling verloopt niet lineair, daar zijn jij en ik nog elke dag mee bezig met die vraag 'wie ben ik', de emotionele ontwikkeling... Ten tweede denk ik dat het niet nuttig is om uit te gaan van die lineariteit, ik vind dat niet zinvol, ik vind die manier van denken niet productief.

Het helpt wel om ons volwassenen een aureool te geven van 'volleerd'.

Let wel, er zijn een aantal evoluties waar we niet naast kunnen kijken. Ik wil ook dat mijn kinderen leren lezen en schrijven, en de mensen die hen dat leren hebben daar de nodige techniciteit voor, die doen dat goed en meestal verloopt die evolutie op een bepaalde leeftijd ook zeer snel. Dus voor sommige zaken werkt dat goed.

Bij andere zaken is die lineaire evolutie minder duidelijk. Als we het hebben over creativiteit bijvoorbeeld, hoe verklaar je dat een kind tot op een zekere leeftijd ongecomplexiseerd schildert en tekent en dat die spontaneïteit op een bepaald ogenblik verdwijnt? Je vraagt aan een jong kind: 'teken eens een paard', en het kind tekent het paard zoals hij of zij dat ziet of voelt. Op een bepaald ogenblik probeert het kind een kopie te maken van een afbeelding van een paard, de wil niet meteen lukken en het kind zegt: 'een paard, dat kan ik niet tekenen...'

Ik geloof niet dat het kind een kopie probeert te maken van die afbeelding. Je kan opnieuw een vergelijking maken met het brabbelen van alle klanken. Op een bepaald moment ervaart het kind dat sommige manieren van praten, of tekenen door anderen uit hun omgeving erkend worden als adequaat, hun boodschap wordt begrepen, en bij andere vormen van uiten wordt de boodschap niet begrepen. Dat geldt ook voor paarden.

Er zijn duizenden manieren om een paard te tekenen, bij sommige pogingen wordt het kind door zijn omgeving met op wenkbrauwgefrons onthaald, bij een andere poging wordt het toegejuicht en bewierookt. Als een kind een paard wil tekenen en anderen zien daarin een draak of een slang, dan is de oefening voor het kind niet geslaagd. Dus, het wil leren tekenen tot ook anderen het paard in zijn krabbels herkennen. Dus, als een kind zegt: ik kan geen paard tekenen, betekent dat niet dat het kind geen paard kan tekenen, neen, het kind ervaart dat het paard dat hij getekend heeft niet overeen komt met datgene waar de anderen over afgesproken hebben dat 'dat' een paard is.

Toch kan je niet ontkennen dat binnen de evolutie van een kind op een bepaald ogenblik het spontane, het ongecompleteerde wat wij volwassenen, en zeker kunstenaars, ons hele leven proberen terug te vinden, dat ook kinderen dat spontane op een bepaald moment verliezen?

Ja, daarin heb je gelijk. Het is een fenomeen dat ik zelf ook niet altijd even goed begrijp. Heel veel kleuters hebben een zeer ongecompleteerde, ongeganeerde manier om zich uit te drukken, die vaak dingen opleveren die we ronduit schitterend kunnen noemen. Het feit dat wij dat schitterend vinden heeft ook voor een deel te maken omdat het ons doet denken aan wat 'kunstenaars' doen. Er is bijvoorbeeld dat beroemde tekeningetje van Picasso van die man op zijn paard, waarbij je zijn twee benen ziet, dat is een manier van tekenen zoals ook kinderen dat zouden doen. Met andere woorden, we denken bij een kindertekening aan een aantal iconische beelden van bijvoorbeeld Picasso. Hetzelfde geldt voor zijn tekeningen waarbij hij een gezicht afbeeldt langs twee kanten. Wij weten ook dat een gezicht twee kanten heeft, en een kleuter tekent dat ook, zonder rekening te houden met het oogpunt en het perspectief. Dus bij kindertekeningen denken we onbewust ook aan een aantal iconische beelden die in ons collectief geheugen zitten.

Als wij een kleutertekening 'schitterend' vinden, creatief waardevol, is dat ook een invulling van ons volwassene, zoals we even goed zouden kunnen zeggen: 'dat kind heeft nog niet het stadium van het perspectief bereikt'. Nogmaals, ik geloof niet in de ene noch in de andere visie. Ik denk alleen dat de eerste manier van kijken zinvoller is. Je geeft het kind op die manier de mogelijkheid zich in meerdere talen uit te drukken.

Een beetje

Michel Vandenbroeck over de manier waarop volwassenen naar kinderen kijken.

Binnen de sector van de opvoeding en het onderwijs geldt de ontwikkelingspsychologie nog altijd als dominante wetenschap voor de mensen binnen die sector werken. Daardoor leert men de verschillende stadia in de ontwikkeling van het kind te herkennen en te bepalen wat moet gebeuren om het kind te helpen naar een volgend stadium in die ontwikkeling. En die wetenschap, en dan vooral in zijn gepopulariseerde versie die de sector domineert, is een wetenschap waarin die ontwikkeling in stukjes wordt gekapt. Omdat ieder mens met een beetje gezond verstand weet dat het hele ontwikkelingsproces een veel te complexe materie is, brengen we daarin onderverdelingen aan, kappen we de zaak in stukjes. Dat maakt het ons makkelijker. De cognitieve ontwikkeling, de motorische ontwikkeling, enzovoort... In zijn meest extreme vorm leidt dat tot: wij hebben nu 20 minuten lang iets gedaan voor de motorische ontwikkeling, dus moeten we straks nog iets doen aan de cognitieve ontwikkeling, zo krijgen we onze dag mooi rond.

Een *holistische benadering* houdt in dat je een kind niet als een verzameling van al die 'stukjes' ziet, maar als een geheel waar al die stukjes door elkaar lopen, als een soort spaghetti waar geen begin en geen einde aan is. En betekent ook dat je niet alleen het kind ziet, maar het kind als deel van een milieu, een buurt, met een socio-economische achtergrond die bepaalde dingen mogelijk maakt en andere dingen onmogelijk maakt. Met die complexiteit probeer je dan iets te doen.

Zoals in de fotografie een holistisch beeld, een beeld is dat je langs alle kanten kan bekijken?

Ja, met als gevolg dat het beeld dat we hebben in eerste instantie misschien minder overzichtelijk is, maar in ieder geval completer. Ik denk daarbij aan wat **Gunilla Dahlberg** daarover zegt. Zij heeft veel samengewerkt met de mensen uit Reggio Emilia in Italië. Zij citeert een beroemde Franse filosoof, **Lévinas**, die ik herhaaldelijk heb proberen lezen, maar voorlopig voor mij te moeilijk blijft, maar hij stelt: *'Je kan de andere mensen niet begrijpen'*. Ik vind dat een ontzettend zinvol uitgangspunt. Laat er ons nu eens van uitgaan, in plaats van de ander altijd te proberen te begrijpen, dat zoiets onmogelijk is, maar dat we toch de ethische plicht hebben om het te proberen, ook al weten we dat de kans reëel is dat het mislukt. We beseffen dat wat we over de ander te weten komen nooit helemaal waar is, maar enkel een gedeelte is, een fragment. Als we zo ook naar kinderen kijken, dan wordt er veel mogelijk. Dan stel je: goed die motorische ontwikkeling dat is een manier om naar het kind te kijken, maar die is niet 'juist' of 'waar', dat is enkel een poging om iets van het kind en zijn ontwikkeling te begrijpen. En, er zijn andere pogingen die we daar naast kunnen zetten. Dat is bij uitbreiding ook zo in onze benadering van andere culturen. Ik zag onlangs een heel debat op de televisie over twee meisjes die besloten hadden om hun hoofddoek aan te houden in het zwembad. Het geouwehoer dat daarover gedurende een uur verteld werd zou vermeden kunnen worden mochten we er gewoon van uitgaan: misschien zullen we nooit verstaan wat die meisjes bezielde heeft, maar we hebben eventjes de plicht om dat proberen te verstaan.' Ik denk dat we op die manier een veel zinvoller debat zouden kunnen voeren.

Zijn er dan voor jou figuren die een vernieuwende visie hebben ontwikkeld over kinderen en het omgaan met kinderen?

Misschien moet ik eerst zeggen dat er veel kritiek is geschreven over het werk van ontwikkelingspsychologen, en ook ik heb daar al flink wat kritiek over geschreven, maar die kritiek gaat niet in de eerste plaats over het werk dat die mensen hebben verricht. Wel op de manier waarop hun werk ons werk heeft beïnvloed. Ik twijfel niet aan het goede intentieproces van die mensen. Maar, ontwikkelingspsychologen bestuderen de evolutie bij kinderen, en ze bepalen: "wanneer gaan kinderen hun eerste stappen zetten, wanneer gaan ze hun eerste woorden spreken". Dat beschrijven ze door veel kinderen te observeren.

An sich is daar niet verkeerd mee, en hun bevindingen zullen meestal ook wel correct zijn. Alleen, op een bepaald moment begint men 'streepjes' te trekken, stelt men: Dat is normaal, dat niet". Dat vormt mijn inziens een probleem. De beschrijving van hoe kinderen 'zijn' is ook altijd een beschrijving van hoe kinderen 'moeten zijn'. Daarom wil ik niet uitgaan van de stelling 'alle kinderen zijn creatief', omdat die ene die het dan niet zou zijn, of is er eens eentje waarbij wij het niet herkennen, die heeft dan een 'probleem'.

Om toch even terug te keren op de vraag: zijn er dan echt geen figuren die even aan de boom hebben geschud en die een schokgolf hebben teweeggebracht in onze manier van denken?

Natuurlijk. Historisch zijn er veel geweest. Maar al die figuren zijn op een bepaald ogenblik ook problematisch geweest, ik bedoel: **Bowlby en Spitz** hebben kort na de Tweede Wereldoorlog heel belangrijke dingen gedaan omdat ze ons hebben laten inzien dat kinderen niet alleen behoefte hebben aan voldoende voedsel en een propere pampers, maar ook aan zorg en affectie. Dat was heel belangrijk op dat moment, dat iemand dat vond en zei. Dat was ook nieuw toen. Later is dat inzicht gebruikt geweest om te zeggen dat moeders moesten thuisblijven. Als ik dat met de ogen van vandaag bekijk, zou ik zelfs kunnen zeggen dat er veel negatieve invloed is geweest van die mensen, terwijl hun initiële intenties goed en juist waren! Een ander voorbeeld. Eén van de grote iconen was **Jean Piaget**. Piaget is ongelofelijk belangrijk geweest in het begrijpen van kinderen, of het proberen begrijpen van kinderen in hun ontwikkeling. Eén van zijn uitspraken luidde: *“Tout ce qu'on apprend à l'enfant, on l'empêche de l'inventer ou de le découvrir”*. Alles wat men het kind aanleert verhindert dat het kind het zelf zou uitvinden of ontdekken. Dat soort inzichten hebben mensen in het onderwijs vooruit geholpen, zeker in het kleuteronderwijs. Maar, we kunnen er niet omheen dat Piaget, en nogmaals het is aantoonbaar niet zijn schuld geweest, we kunnen er niet omheen dat de ideeën van Piaget door de Amerikanen gebruikt zijn geweest, of misbruikt tot *‘hoe kan ik zo vlug mogelijk de Olympische Spelen van de ontwikkeling winnen’*. Je moet dat natuurlijk in zijn tijds kader zien. De Russen hadden net hun eerste Spoetnik de ruimte ingestuurd en de Amerikanen waren bang de kennistrace te verliezen. Er waren in die tijd ook flink wat problemen in de zwarte woonwijken, en via die inzichten probeerde men de achterstand bij die kinderen in te halen. Piaget heeft trouwens zelf ooit geantwoord toen men hem vroeg “Hoe moet je kinderen stimuleren in hun ontwikkeling?": *‘That's an American question!’*. Met andere woorden, daar ben ik niet mee bezig. dat alles neemt niet weg dat Piaget zijn invloed heeft gehad. Dit is voor mij een moeilijke vraag. Er zijn veel vernieuwers geweest, maar in hun vulgarisering, in hun popularisering hebben ze vaak een heel ander effect gehad dan hun oorspronkelijke bedoeling was.

En, recenter, zijn er nu figuren met belangrijke nieuwe denkbeelden?

Voor alle duidelijkheid: ik ben geen ontwikkelingspsycholoog. Het is niet echt mijn vakgebied, maar belangrijk is natuurlijk de vooruitgang die men heeft geboekt in het hersenonderzoek. Maar eerlijk gezegd, ik weet daar niet zoveel over. Wat mij betreft is veel belangrijker wat een aantal filosofen hebben geschreven en gezegd. Zij geven echt een nieuwe kijk op de ontwikkeling. Filosofen zoals Lévinas. Zoals Deleuze, die geprobeerd heeft om een alternatief te ontwikkelen voor het lineaire denken. In de zeventiger jaren van vorige eeuw beschreef hij dat op een heel ingewikkelde manier. Hij noemt dat het ‘rizome’, dat is een kluwen. Het is een term uit de biologie, voor de structuur van de wortelvertakking, die zeer fijnmazig is, waarbij ieder punt met ieder punt verbonden is.. Hij kon het in zijn tijd moeilijk uitleggen, omdat hij er geen metafoor voor vond. Rinaldi, uit Reggio Emilia in Italië vergelijkt het met een kluwen spaghetti. Zonder begin en eind. Vandaag kunnen we het **internet** gebruiken als metafoor. Aan het internet is geen begin of geen einde. Als je inlogt op het internet, zit je er meteen middenin. Je staat nooit aan de poort, je zit meteen in het hart! Elk punt is altijd en overal met elk punt verbonden. Als je dat nu toepast op de ontwikkeling van kinderen kan je stellen: we kunnen het misschien nooit helemaal begrijpen, we hebben geen schematisch overzicht, maar, we kunnen er altijd middenin stappen. Dat vind ik een mooi inzicht, niet afkomstig van een ontwikkelingspsycholoog, maar van een filosoof. Ik denk dat Deleuze een aantal concepten gelanceerd heeft waarmee we een veel frissere kijk op kinderen hebben.

Recent las ik een kop in onze kwaliteitskrant ‘De Standaard’: bezoek aan een klassiek museum is de grootste horror voor kinderen. Is die quote uit De Standaard bij uitbreiding niet van toepassing op alle mensen en voor alle musea?

Ik ben zelf altijd vaak met mijn kinderen naar musea geweest. Eén van de ervaringen die ik heel bijzonder vond, was toen ik met mijn oudste zoon naar een tentoonstelling met werk van Miró ben geweest. Hij was toen drie, vier jaar. Ik was ontzettend gefraspeerd door de manier waarop hij die schilderijen kon lezen. Ik moest gaan kijken op de bordjes wat het was, hij niet. Zijn benaming was altijd juist. Een papegaai, of de vrouw van Miró zijn iconische figuurtjes die hij meteen herkende. Ik moet daar boeken over lezen om zo iets te kunnen doen. Hij vond het ook echt fascinerend, en dat heeft hem geholpen. Hij vond er een zelfvertrouwen in: ik kan dat!

Veel mensen zeggen bij een schilderij: "dat kan ik ook!". Wel dat is juist het leuke ervan! Je kan dat negatief bekijken naar 'De Kunst', maar je kan het ook omdraaien. Dat is wat de artiesten uit de Cobra beweging ooit hebben geponeerd: "Wel dat is juist onze bedoeling. Laat de mensen maar zeggen 'ik kan dat ook'. Als ik met mijn jongste nu naar het SMAK (Stedelijk Museum voor Actuele Kunst te Gent) heel vaak zijn dat heel leuke bezoeken, al was het maar omdat er in de hedendaagse beeldende kunst vaak heel wat humor zit. Bij sommigen spreekt veel emotie uit hun werk, dingen die aangrijpend zijn. De schilderijtjes van De Cordier bijvoorbeeld, die kleine zwarte schilderijtjes hebben ook op kinderen een emotioneel effect! Het is ook fascinerend omdat het de norm doorbreekt. Er wordt iets opgeroepen waardoor je even wordt 'aangedaan', het raakt je zonder dat het schilderij figuratief is. Of, het is niet duidelijk. Is het nu figuratief of niet? Het zit op de grens, waar heel veel kindertekeningen ook op zitten. Ik ben er van overtuigd dat het valoriserend is in het werken met kinderen om die museabezoeken wél te doen. Ik heb anderzijds ook wel ervaren dat kinderen, bij aanvang van de schoolrijpheid (weet je wel, op diezelfde leeftijd waarop ze zeggen: "Ik kan geen paard tekenen") hun interesse voor dat soort dingen verliezen. Misschien worden ze dan beter geconfronteerd met schilderijen waar ze een bewondering kunnen hebben voor de techniciteit, voor de manier waarop de schilder omgaat met 'de realiteit'....

En ik moet ook toegeven: in heel wat musea heb ik vaak het gevoel: met een heel klein beetje meer inspanning had je het voor de kinderen toch iets leuker kunnen maken om hier op bezoek te komen. En bij uitbreiding geldt dat ook voor de niet geschoolde volwassene. Ik begrijp nog altijd niet waarom je in een beeldhouwmuseum –ik zeg maar wat, het Rodinmuseum, de beelden niet aan mag raken. Dat begrijp ik niet. Een bronzen of marmeren beeld gaat toch niet kapot door dat even aan te raken. Als je de voet van 'De Burger van Calais' even in je pollen kan pakken, dan heb je toch fundamenteel een andere ervaring dan door daar enkel naar te kijken! Zo een voet, dat zou toch moeten kunnen, dat je dat vastpakt. Dat je niet aan een schilderij mag komen, dat begrijp ik, en dat je beter niet aan de kevertjes van Jan Fabre komt, dat begrijp ik, maar aan een kolos van Rodin! Som vrees ik dat sommige musea hun best doen om uit te blinken in saaiheid. En dat moet niet zo. Je zou kunnen zeggen dat een Museum voor Sierkunst (nu noemt men dat een Design Museum) per definitie saai moet zijn. Wel in dat museum in Gent worden er rondleidingen georganiseerd voor kinderen die bijzonder boeiend zijn. Het kan voldoende zijn om er een motorontwerp van Philip Starck te tonen of de carrousel van Alessi.

Deze opmerking geldt niet alleen voor musea?

Neen, zeker niet. Ik ging onlangs naar een voorstelling 'voor kinderen' in de Vlaamse Opera van De Toverfluit van Mozart.

Vreselijk. Dan denk ik bij mezelf: welk idee hebben die mensen over kinderen? Kinderen zijn dom, incompetent, laat het ons maar heel simpel maken. Kabouter Plop in de opera....

Ik ben echter ooit met mijn zoon naar 'Dido en Aeneas'

(een opera van Purcell) gaan kijken. Voor alle duidelijkheid, geen kindervoorstelling, maar de versie voor volwassenen. Maar, voor kinderen is dat fantastisch. Die heksen, die u betoveren, en dan die vrouw die doodgaat van verdriet omdat haar man sneuvelt, dat doodgaan duurt misschien een kwartier, maar het is geweldig! Mijn kind was er alvast ondersteboven van.

Je bent er nu zelf over begonnen: de 'verploppisering' of 'verkleutering' van kinderen... Je kan er toch niet buiten dat kinderen opgroeien met televisie, commercieel of niet, en dat ze via videospelletjes, strips en computergames een andere kijk- en belevingscultuur hebben?

Ik moet toegeven: 'de strijd is verloren'. Kabouter Plop (een populaire doch vrij banale serie rond kabouters op de Belgische Televisie) wordt gemaakt om geld te verdienen, en van de mensen die dat maken wordt verwacht dat ze dat goed doen. Van hen wordt verwacht dat ze, binnen een bepaald budget, iets maken wat kinderen 'leuk' vinden. Hun bedoeling is niet iets te maken wat goed is, hun bedoeling is iets te maken waar heel veel mensen naar willen kijken. En, zij moeten daarin slagen, anders krijgen ze hun ontslag en nemen ze anderen in dienst.

Moeten wij nu zeggen: "Velen vinden dit leuk, maar wij weten eigenlijk dat dit dom en banaal is"? Dat is toch ook betuttelend?

Het enige wat we kunnen doen is ervoor zorgen dat naast die commerciële dingen een ander aanbod is. Voor de dagverblijven en kleuterscholen kunnen we stellen: daar moeten kinderen niet naar Plopperdeplop kijken, dat krijgen ze vaak thuis al voorgeschoteld. De school moet met andere woorden het dominante niet overnemen, maar zorgen voor iets aanvullend. Niet bestrijdend, maar

aanvullend. Ik heb met andere woorden wél een probleem met scholen en opvangdiensten die er zich van af maken door 'Plop' aan de kinderen voor te schotelen. Dat is niet onze taak. Zeker omdat dat 'andere' niet altijd de middelen heeft om zich bekend te maken. Omdat het andere anders gereserveerd wordt voor een kleine incrowd, en niet om je af te zetten tegen 'het plebs'.

Mag het iets meer zijn?

Michel Vandenbroeck over kunst, samenleving, ethiek en het belang van rituelen.

Denk je dat kinderen in staat zijn tot conceptueel denken?

(Na een lange stilte) Ja, ik denk dat er daar voorbeelden van bestaan. Er is het voorbeeld van een reeks foto's uit Reggio Emilia. Je ziet een eerste foto waarbij een volwassene een kind op de schoot heeft en het laat luisteren naar haar horloge. Even later kijken ze samen in een magazine. Daar ziet het kind een foto van iemand met een uurwerk rond de pols. Op de volgende foto zien we hoe het kind zijn oor op die foto legt om te luisteren of die horloge ook tikt. Ik vind dat een voorbeeld van conceptueel denken. Dat is de kracht van de opvoeders in Reggio Emilia. Niet dat die kleine zijn oor op die foto legt, wel het feit dat zij gezien hebben hoe dat kind verbanden legt.

Vroeger werd de klemtoon bij de kunstminnende vaak gelegd op het esthetische. Is het sleutelwoord voor kunst vandaag de dag niet eerder 'verwondering'?

Verwonderen betekent letterlijk dat je het als 'een wonder' beschouwt, met andere woorden dat je het niet begrijpt. Toch dooft die verwondering, naarmate je jezelf verder ontwikkelt, soms uit. Dat is een mooi voorbeeld waar we kinderen niet tegenover volwassenen kunnen plaatsen. Ook volwassenen, die dan cognitief verder staan, blijven een behoefte hebben aan verwondering. De verwondering bijvoorbeeld die je als volwassene hebt als dat kind plots zijn oor op de foto van een horloge legt. Om terug bij Piaget te komen. Hij geeft het voorbeeld van een kleine van anderhalf jaar die in een hoekje zit te spelen. Hij slaat met zijn hand op een brandweerauto. In een andere hoek zit een ander kind, wat jonger, en dat doet hetzelfde. Piaget zegt: "kinderen spelen niet samen voor de leeftijd van twee jaar. Daarover kan je je als volwassene verwonderen. [

.....] Zo las ik onlangs een werk van een studente over, wat men in vakjargon 'transitionele objecten' noemt. Voorwerpen die de overgang tussen thuis en het kinderdagverblijf moeten vergemakkelijken. Knuffels dus. Wel, in haar observatie beschrijft de studente een situatie in een crèche waar de begeleidsters aan de ouders vragen om hun peuter een knuffel mee te geven. De meeste ouders doen dat. Eén Afrikaanse moeder echter geeft haar kind geen knuffel mee. De begeleidsters proberen de moeder te overtuigen om ook haar kind een knuffel mee te geven. Hoe ze ook hun best doen, de Afrikaanse peuter krijgt geen knuffel mee. Toch gaat het kind rustig slapen zonder 'transitionele knuffel'. Soms neemt het kind een popje dat daar toevallig ligt en gaat slapen zonder te huilen, zo observeert de studente. Als de studente aan de Afrikaanse vraagt waarom haar kind geen knuffel meekrijgt, en toch niet huilt, antwoordt de moeder: "Mijn kind heeft geen knuffel nodig. Ik gaf het al zoveel liefde dat het best kan zonder dat ding! Het zit al in hem".

Dus, vanuit haar verwondering maakt die studente haar observatie, zij had dat opgemerkt zonder te oordelen. Dat vind ik fascinerend. Door haar verwondering ontdekt die studente nieuwe dingen. Dus het begrip 'verwondering' is iets van alle leeftijden, eenzelfde gevoel wat zowel volwassenen als kinderen delen.

Opmerking [P1]: of dit voorbeeld weglaten?

Kunst heeft ook te maken met het verlies van en het opnieuw op zoek gaan naar 'onschuld'. Ionesco stelde destijds: 'We verliezen onze onschuld twee keer. Een eerste keer als we beseffen dat dood voor altijd is, een tweede keer als we beseffen dat liefde niet altijd voor altijd is'. Maar zijn kinderen wel zo onschuldig. In welke mate zitten gevoelens van agressie en boosaardigheid ook niet bij hen ingebakken?

Ik geloof niet dat kinderen 'van nature' onschuldig zijn. Daar bestaan voorbeelden van. Jamie Bulger, de kleuter van twee jaar, werd toch door tienjarige kinderen doodgeslagen. Iedereen die in een kinderdagverblijf werkt, weet dat kinderen elkaar soms lelijk kunnen toetakelen. Zij zijn niet 'van nature' anders, maar ook niet 'van nature' pervers. Ik denk trouwens dat elke beschrijving die de term 'van nature' fout is. Het kind is dus ook niet 'van nature' onschuldig.

Wat je hier zegt is wel vrij ontluisterend. We willen, ook in de kunsten, toch graag refereren naar het onschuldige, het 'onnozele' kind...

Maar dat is niet zo. Daarenboven vind ik het onnuttig om op die manier te denken. Want als we dan een kind ontmoeten dat niet aan ons idee beantwoordt, dan zijn we niet geneigd om ons idee te veranderen, nee, dan noemen we zo'n kind een demon. Dat is een 'slecht kind' omdat het toevallig niet past in het beeld dat we willen hebben van hoe een kind moet zijn. Ik zal dus nooit meegaan in welke redenering ook over hoe kinderen 'van nature' zijn, omdat we op die manier ook dwangmatig imponeren hoe ze zouden moeten zijn. Daar zullen altijd kinderen het slachtoffer van zijn. Ik denk dat het nuttiger is ervan uit te gaan dat het kind zich soms gedraagt op een manier die wij volwassenen of pedagogen niet herkennen.

Dus ook perversiteit komt bij kinderen voor?

Natuurlijk, en het dan onze plicht als opvoeder om hen er op te wijzen dat zulk gedrag niet getolereerd kan worden. En bij sommige kinderen – gelukkig zijn dat uitzonderingen – moet men vaststellen dat zoiets niet goed lukt. Misschien door genetische belasting, misschien door de context waarin ze leven. Er zijn ook kinderen bij wie het té goed lukt. Kinderen die op erg jonge leeftijd al boekhouders zijn geworden van hun eigen leven... Kinderen bij wie je stilletjes zou hopen: was ie maar wat meer pervers.

Kunstenaars hebben door de eeuwen heen de grenzen van het 'normale' opgezocht, of doelbewust de perversiteit opgezocht. Als was het maar om te zeggen: kijk dit is des duivels. Pas maar op of... Hoe sta jij tegenover het tonen aan kinderen van bijvoorbeeld prenten of tekeningen waarop expliciet erotische dingen worden vertoond? Een vrouw die de liefde bedrijft met een paard, of zoals bij de Grieken en bij Picasso met een stier?

Eerst twee dingen vooraf. We leven constant met een heleboel normen. Daar is *an sich* niet mis mee. We hebben normen over hoe een paard moet worden getekend, normen hoe je beleefd kan zijn, normen over het feit dat we elkaar de kop niet moet inslaan, als het tenminste geen oorlog is, want dan gelden er weer andere normen. Ik heb er wel een probleem mee dat normen als 'natuurlijk' en 'evident' worden voorgesteld, en dat er niet bij wordt gezegd dat normen 'gekozen' worden en sociocultureel bepaald zijn. Kunst overschrijdt die normen en toont dat andere realiteiten mogelijk zijn, waardoor het ons confronteert met feit dat de norm geen 'norm' is, maar een keuze. Een keuze waar andere keuzes voor mogelijk zijn, en daardoor schokt de kunst of de kunstenaar. Daarom verwondert ze ook, omdat ze ons de dingen voorstelt op een manier waarvan we dachten dat we ze niet mochten gebruiken, of niet meer konden gebruiken. Soms zie je scènes in een toneelstuk waarbij je tot het beseft komt: ik dacht dat allemaal slecht was, en nu blijkt dat hier heel anders over te komen. De incestueuse en toch platonische relatie in 'Agatha' van Marguerite Duras bijvoorbeeld. Dat is juist de functie van kunstenaars, normen tonen en ze in vraag stellen. Vermits die andere keuzes geopend worden, zijn ze ook onvermijdelijk, we kunnen niet anders dan ons de vraag stellen. Voor mij is dat absoluut één van de wezenlijke bijdragen van kunstenaars aan de samenleving. Dat wil ook zeggen dat als een kunstwerk choqueert, dit niet impliceert dat je het niet mag tonen. Het is toch niet omdat een kunstenaar een tekening maakt van een stier die een vrouw neemt, dat alle vrouwen zich moeten laten 'nemen' door stieren? Het roept wel de vraag op: 'waarom choqueert me dat?' Dat is toch boeiend om daar ook met kinderen over te spreken. Wie weet vinden zij het helemaal niet zo eigenaardig... In hun fantasieën waart er ook heel wat rond!

Een ander belangrijke invalshoek is dat kunst niet alleen een reflectie is over het leven, maar evenzeer over de dood. De tijd die je hier op aarde toegemeten krijgt is wel een lineair gegeven: je leeft 10 dagen, 10 jaar of 10 maal tien jaar. In onze cultuur hebben we de neiging om de dood, en de artistieke of filosofische reflectie daarover, weg te moffelen voor kinderen. Moeten we kinderen, ook zeer jonge kinderen, confronteren met het mysterie van de dood?

Uiteraard! Kinderen worden daar trouwens sowieso op alle leeftijden mee geconfronteerd. De dood maakt een essentieel deel uit van hun leven. Hun konijntje dat sterft, of hun grootouders, hun ouders, een medeleerling. De dood, of tenminste de dreiging ervan, is er altijd. Mijn kind heeft me dat vaak gevraagd vroeger: "Papa, ga jij ooit dood gaan?". Waarom zou ik hem niet antwoorden: "Ja jongen, er

komt een dag waarop ik zal doodgaan.”? Maar, er ook aan toevoegen: “Ik hoop dat het nog eventjes zal duren vooraleer het zover is, ik zit er echt niet op te wachten!”. Hij vindt het erg dat ik ooit zal sterven, wel ik ook.

Ik ben ook een zeer groot voorstander van de eerste november! Ik weet het, dat is een katholiek feest, en ik ben vrijzinnig, maar dat maakt mij niets uit. Ik ga altijd op 1 november naar een kerkhof met mijn kinderen. Daar ligt juist de functie van rituelen. Een ritueel kan je op je eentje niet uitvinden. Een ritueel bestaat maar omdat je het deelt met andere mensen. Je weet als je op die dag naar het kerkhof gaat, dat je andere mensen zult tegenkomen. Misschien ook mensen die ik niet ken, maar die misschien ook de dode die ik bezoek hebben gekend, mensen waarmee ik dan een gesprekje voer. Zoiets is belangrijk voor kinderen en voor volwassenen. Op die manier is de eerste november een cultureel ritueel geworden, voor sommigen met een religieuze betekenis, voor anderen zonder die godsdienstige bijbetekenis.

Wat is voor jou de betekenis van rituelen? Hebben we nood aan rituelen, zeker nu de religieuze rituelen in onze Westerse samenleving aan betekenis en invloed hebben afgenomen? In sommige culturen zijn kunst, religie en rituelen één, wat hebben wij onze kinderen op dat vlak te bieden?

Persoonlijk heb ik altijd geprobeerd om belangrijke momenten in het leven te markeren met rituelen. Nogmaals, een ritueel kan je niet uitvinden. Het bestaat maar bij gratie van de herkenning door anderen. Dat geldt ook voor kleine rituelen: bijvoorbeeld de maaltijd, het slapengaan, het wassen. Nu rond de scharniermomenten in het leven bestaat er discussie. Is het omdat katholieken een eerste en plechtige communie organiseren, dat vrijzinnigen dat ook moeten doen? Wat mij betreft: ja! Het betekent voor het kind een fase in het leven en je moet ze ook als dusdanig benoemen. Bijvoorbeeld: je gaat nu binnenkort naar de lagere school, je gaat naar het secundair onderwijs, dat zijn ijkpunten die we allen herkennen en erkennen. Dus, als mijn zoon naar het middelbaar onderwijs ging, heb ik een feest gegeven met heel mijn familie, waarvan er heel wat gelovig zijn. Maar op zo'n ogenblik is dat verschil niet het belangrijkste, gelovig of niet, we herkennen samen de betekenis van zo'n feest. Ik heb toen tegen mijn zoon Max gezegd: kijk, we gaan voor u een feest organiseren, maar er is één voorwaarde: jij gaat een speech geven aan tafel. Ik weet dat hij dat haat, hij is er als de dood voor. Toch heb ik voet bij stek gehouden: geen speech, geen feest. “Jij moet iets aan de mensen vertellen”, heb ik hem gezegd, “het mag kort zijn, simpel, maar je moet iets brengen”. Dezelfde opdracht heb ik ook aan de grootouders gegeven, en uiteraard heb ook ik iets voorbereid. Niet omdat wij grote redenaars zijn, maar omdat we op die manier het ritueel duiden en markeren. Eten alleen is niet voldoende. We hadden ook een kunstenaar uitgenodigd die via een pop een grappige bijdrage heeft gebracht. Rituelen hoeven niet noodzakelijk zwaar op de hand te zijn. In die zin heeft zo'n ritueel misschien niets te maken met ‘Kunst’, maar rituelen behoren fundamenteel tot de kunst van het Leven.